

Wildgraven, wildwallen en wildvreden op de Veluwezoom

F.W.J. SCHOLTEN

In de bossen en op de heidevelden van de Veluwe zijn verschillende soorten wallen en greppels aan te treffen, die in het verleden met uiteenlopende doeleinden zijn aangelegd. Specifiek Veluws zijn de wildwallen en wildgraven, aangelegd met de kennelijke bedoeling wilde dieren te weren van de cultuurgronden. In het zuiden van de Veluwezoom, in de omgeving van Rheden, bevindt zich in de bossen een 'wildgraaf'. Deze is ingetekend op de huidige topografische kaart 1 : 25 000 en is ook op de eerste editie van deze kaart uit 1865/1871 weergegeven. Aan de westelijke Veluwezoom is op de laatstgenoemde kaart, ter hoogte van Lunteren, een 'wildwal' ingetekend. Deze vinden we ook terug op de eerste editie van de Topografische en Militaire kaart 1 : 50 000 van omstreeks 1850. Op later uitgegeven topografische kaarten is de wildwal niet meer terug te vinden. In het onderstaande zal worden nagegaan wat de aard en de ouderdom van deze wildwallen en wildgraven is en welke functie zij hadden.

De wildgraaf van de zuidelijke Veluwezoom treffen we, behalve op de al genoemde kaarten, aan op een kaart van de bezittingen onder Rheden van het St. Catharina Gasthuis te Arnhem uit 1634¹. De ligging komt overeen met die op de hierboven genoemde topografische kaarten. Op grond van deze gegevens zou men nog kunnen aannemen dat we te doen hebben met een object van lokaal karakter. Een aantal 17^e- en 18^e-eeuwse gegevens leidt echter tot een ander inzicht. Om te beginnen komen we eveneens een wildgraaf tegen op een kaart van de heerlijkheid Rozendaal uit 1721². Het bovenlokale karakter komt hier duidelijk naar voren. De wildgraaf loopt vanaf het grondgebied van het schependom Arnhem in het westen, via de heerlijkheid Rozendaal, door de bossen van de Bruil en Beekhuizen naar het Wortheder Bos in het oosten. Hij wordt slechts over een afstand van enkele tientallen meters onderbroken door de parkaanleg van kasteel Rozendaal, langs de Rozendaalse Beek. Meer naar het oosten, ter hoogte van De Steeg, treffen we, min of meer in het verlengde van de zojuist genoemde gedeelten, een fragment van de wildgraaf aan op een kaart uit 1739 van de bezittingen van Hendrik Brantsen ter plaatse van het latere landgoed Rhederoord³. Tenslotte beschikken we voor de nog verder oostelijk

gelegen Ellekommer en Dierense bossen over schriftelijke vermeldingen uit 1646 en 1758⁴. Op grond van deze gegevens mogen we veronderstellen dat zich aan de rand van de zuidelijke Veluwezoom een aaneengesloten wildgraaf heeft bevonden, die in ieder geval liep vanaf Arnheems gebied in het westen tot onder Dieren in het oosten, over een lengte van circa 12 km. Hiervan is nu nog circa 2 km. in het terrein terug te vinden.

Aan de westelijke Veluwezoom treffen we voor het eerst een wildgraaf aan op een kaart uit 1570 van Thomas Witteroos. Deze loopt langs de westrand van het Moftbos, dat tot de domeinen van de Gelderse graven en hertogen behoorde, en strekt zich uit van de Wageningse Enk in het zuiden tot het bos de Sijsselt bij Ede in het noorden⁵. Op een latere kaart uit de jaren 1649-1656 komt deze wildgraaf eveneens voor⁶. Voor het tracé dat in het noorden hierbij aansluit en dat op de eerder genoemde topografische kaarten is weergegeven, beschikken we over gegevens uit de buurtboeken van resp. Veldhuizen onder Ede en Lunteren en Meulunteren⁷. Behalve over wildgraaf wordt hier ook gesproken over wildvrede of wildwal. Voor de westelijke Veluwezoom kunnen we dus concluderen dat hier eveneens een dergelijk landschapselement heeft bevonden. Deze begon ter

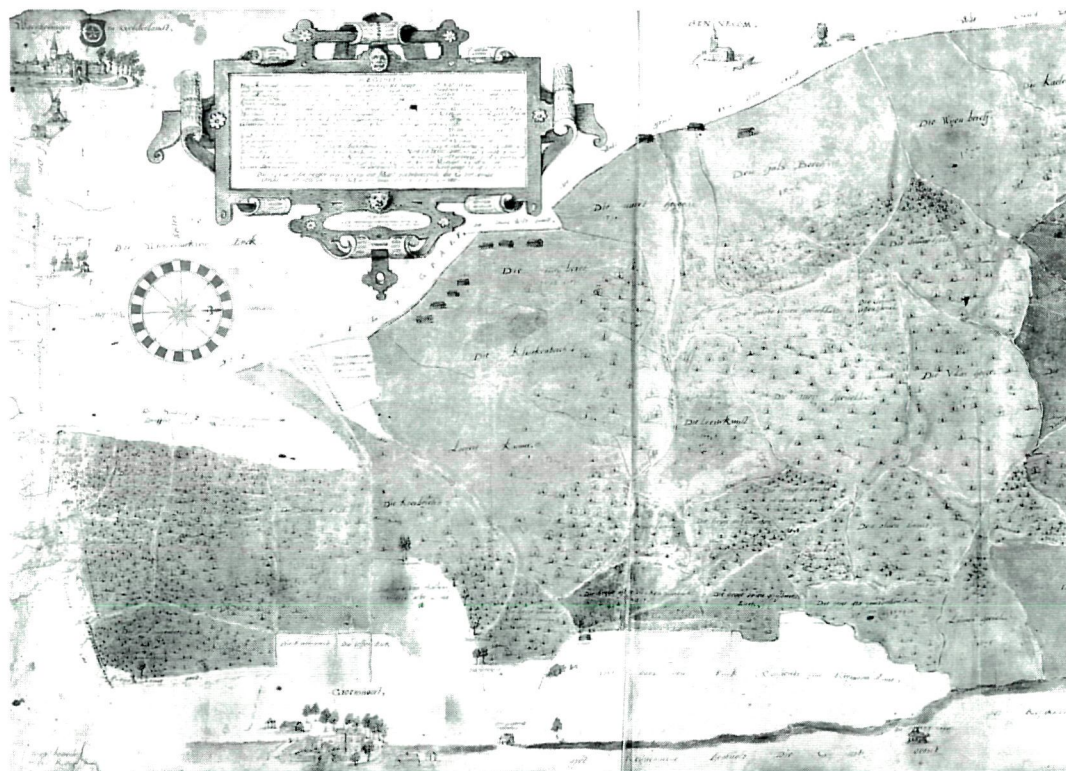
hoogte van Wageningen en eindigde bij Meulunteren, een afstand van omstreeks 15 km. Met name van het gedeelte ten noorden van Ede zijn nog restanten in het terrein terug te vinden.

Dat de wildgraaf c.q. wildwal of wildvrede diende tot afweer van wilde beesten blijkt niet alleen uit de benaming, maar ook uit gegevens in de buurtboeken. Het grove wild – herten, reeën en wilde zwijnen – kon ernstige vernielingen aan akkers met onder andere rogge en boekweit aanrichten. De overlast kon door de belanghebbenden niet worden bestreden door middel van de jacht, want die was voorbehouden aan de graven en hertogen van Gelre, later

1. Kaart van het Mofbos bij Wageningen door Thomas Witteroos d.d. 1570 (detail). De wildgraaf vormt de noordelijke begrenzing van het donker getinte bosgebied.

de stadhouders. Zij waren gepassioneerde jagers, die er voortdurend op bedacht waren de wildstand op peil te houden. Daarom restte de plaatselijke bevolking slechts een min of meer passieve afweer door het opwerpen van barrières die het wild buiten de akkers moesten houden.

Over de manier waarop de wildgraven, wildwallen en wildvreden werden gebruikt om dit doel te bereiken, zijn verschillende verklaringen in omloop. In ieder geval ging men bij de aanleg zodanig te werk, dat aan de Veluwezijde een greppel werd gegraven; met de uitgegraven grond werd aan de zijde waar de cultuurgrond lag een wal opgeworpen. Het wild dat vanaf het kerngebied van de Veluwe in de greppel terecht kwam, moest om bij de cultuurgrond te komen niet alleen uit de greppel klauteren, maar bovendien de helling van de wal beklimmen. Bij

2. *Detail uit de Topographische en Militaire Kaart van het Koninkrijk der Nederlanden, circa 1850. De wildwal is ingetekend ter hoogte van Lunteren en vormt de oostelijke begrenzing van de Valksche, Lunterensche en Doesburgsche Heide.*

de wildwal onder Veldhuizen, die in de 18^e eeuw werd hersteld, bedroeg zowel de diepte van de greppel als de hoogte van de wal drie voet, zodat in totaal een hoogteverschil van bijna twee meter moest worden overwonnen. Kennelijk was dit echter niet voldoende. Bovenop de wal werd nog eens een houten hek geplaatst van bijna een meter hoogte. Elders wordt verhaald dat de bewoners in perioden van wildoverlast bij toerbeurt op de wal de wacht hielden en dat men probeerde het wild door middel van vuren en lawaai af te schrikken.

De precieze ouderdom van de wildgraven is moeilijk vast te stellen. De bewering dat zij al in het begin van de 15^e eeuw bestonden, nemen we – bij gebrek aan bronvermelding – vooralsnog voor kennisgeving aan⁸. Duidelijk is dat zij in ieder geval vanaf de 16^e eeuw voorkwamen. Gezien de relatief grote lengte, die de grenzen van de lokale bestuurseenheden overschreed, moet er bij de aanleg sprake zijn geweest van coördinatie, mogelijk van hogerhand.

Als gevolg van de oorlogsomstandigheden is de wildstand op de Veluwe in de eerste helft van de 17^e eeuw sterk teruggelopen, zodat de wildgraven hun functie verloren. Aan de zuidelijke Veluwezoom kwam een groot deel van de mar-

kegronden, waarop zij waren aangelegd, geleidelijk in handen van de bezitters van buitenplaatsen. Bij de aanleg en uitbreiding daarvan verdween de wildgraaf grotendeels. Van wildoverlast vernemen we hier niets meer. Aan de westelijke Veluwezoom spelen buitenplaatsen een minder pregnante rol. Bovendien steekt hier in de 18^e eeuw de overlast van het wild opnieuw de kop op, zodat het komt tot een eerdere herstel voor de wildgraaf, althans onder Ede van Lunteren. In de 19^e eeuw verliest de wildgraaf ook hier definitief zijn functie, enerzijds door de intensievere jacht, anderzijds door de mogelijkheid om draadversperringen toe te passen.

NOTEN

- 1 Kaart van Nicolaas van Geelkercken; Gemeentearchief Arnhem no.3, 1338
- 2 Kaartboek bezittingen A.J. Baron Torck van Rozendaal door Berend Elshof, Rijksarchief in Gelderland (RAG), archief Rozendaal.
- 3 RAG, collectie kaarten, algemene verzameling 927.
- 4 Algemeen Rijksarchief, Nassausche Domeinraad Hingman 6103.
- 5 RAG, Archief Gelderse Rekenkamer 1403, K 254
- 6 RAG, Archief Hof van Gelre en Zutphen AKV 611
- 7 T. PLUIM (1912). Uit de geschiedenis van de buurt Ede-Veldhuizen In: Bijdragen en Mededeelingen Gelre XV, p.457–472 en P. HOEKSTRA (1989). Lunteren, een historische studie. Schaffelaarreeks nr. 21, p. 49. Barneveld.
- 8 Geschiedenis van Ede. Deel I, Het kerspel Ede, p. 124 (1933). Wageningen.